

УДК 342.55

Габуда Андрій Степанович –
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративних
та цивільно-правових дисциплін
Прикарпатського факультету
Національної академії внутрішніх
справ

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВЖИТОГО В СТ. 342 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ФОРМУЛЮВАННЯ «ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ»

Доведено, що потерпілими від злочину, передбаченого в ст. 342 Кримінального кодексу України, слід уважати: представника влади, працівника правоохоронного органу, державного виконавця й уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під час виконання службових обов'язків та застосування заходів щодо охорони правопорядку за наказом чи розпорядженням; члена громадського формування з охорони громадського порядку, державного кордону та військовослужбовця – під час виконання покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Ключові слова: опір; потерпілий; особа, наділена владними повноваженнями; під час виконання обов'язків; у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Доказано, что потерпевшими от преступления, предусмотренного ст. 342 Уголовного кодекса Украины, следует считать представителя власти, работника правоохранительного органа, государственного исполнителя и уполномоченное лицо Фонда гарантирования вкладов физических лиц при исполнении ими служебных обязанностей и применения мер по охране правопорядка по приказу или распоряжению, а члена общественного формирования по охране общественного порядка, государственной границы и военнослужащего – при исполнении этими лицами возложенных на них обязанностей по охране общественного порядка.

Ключевые слова: сопротивление; потерпевший; лицо, наделенное властными полномочиями; при исполнении обязанностей; в связи с исполнением служебных обязанностей.

Згідно до ст. 342 Кримінального кодексу (КК) України, можна кваліфікувати лише такий опір, що здійснюється стосовно представника влади, працівника правоохоронного органу або державного виконавця під час виконання ними службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця – під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. З огляду на це, принципово важливе значення має питання про те, за яких умов зазначені особи будуть уважатися такими, що перебувають під час виконання покладених на них законом обов'язків.

Здійснюючи правову оцінку будь-якого суспільно небезпечного посягання, необхідно з'ясувати всі важливі ознаки, що дають змогу суб'єкту правозастосування прийняти рішення про наявність або відсутність складу злочину. Для наявності складу злочину, передбаченого ст. 342 КК України, крім інших ознак, необхідно визначити, чи виконував потерпілий під час опору службові обов'язки чи обов'язки з охорони громадського порядку. З огляду на це, метою статті є розкриття змісту вжитого в ст. 342 КК України формулювання «під час виконання обов'язків». Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити завдання, пов'язані з пошуком критеріїв законодавчого підходу стосовно визначення ознак, що дають змогу з'ясувати, чи виконував потерпілий на час чинення опору покладені на нього законом обов'язки.

У доктрині кримінального права завжди приділялась значна увага дослідженню питань, пов'язаних із кримінально-правовим захистом представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку, державного кордону та військовослужбовців. Найбільш вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зробили вітчизняні вчені: М. І. Бажанов, В. Т. Дзюба, П. С. Єлізаров, М. Й. Коржанський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, В. В. Сташис, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко, а також зарубіжні науковці: В. О. Владимиров, П. Ф. Гришанин, М. П. Журавльов, П. В. Замосковцев, В. Д. Меншагин, А. А. Піонтовський, Г. Ф. Поленов, Є. А. Сухарєв, М. І. Трофимов та ін. Проте питання щодо визначення змісту формулювання «під час виконання обов'язків», наявного в ст. 342 КК України, залишилися малодослідженими.

Перш ніж перейти до безпосереднього розкриття поняття «під час виконання обов'язків» у контексті ст. 342 КК України, зауважимо, що суттєвим критерієм є не обстановка, у якій перебуває представник влади, працівник правоохоронного органу, член громадського формування, військовослужбовець чи уповноважена особа Фонду

гарантування вкладів фізичних осіб, а характер діяльності цих осіб, тобто вона спрямована на охорону правопорядку чи має особистий характер.

Так, на думку М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, представники влади та працівники правоохоронних органів можуть визнаватися потерпілими не тільки тоді, коли вони виконували свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, діючи за наказом чи розпорядженням, а й тоді, коли вони діяли в межах своїх повноважень із власної ініціативи (припиняли правопорушення в неробочий час) [1, с. 948].

В. О. Навроцький вважає, що атестовані працівники міліції органів внутрішніх справ повинні визнаватися потерпілими від відповідних злочинів проти порядку управління незалежно від того, перебувають вони у форменому одязі чи без такого, виконують певні дії в робочий час чи поза ним, діють у межах закріпленої за ними чи такої, яка обслуговується відповідним підрозділом території чи в іншій місцевості [2, с. 23]. Таке твердження відповідає вимогам ч. 2 ст. 10 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р., у якій зазначено, що працівник міліції на території України незалежно від посади, яку він обіймає, місцезнаходження й часу в разі звернення до нього громадян або службових осіб із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи громадській безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких зобов'язаний вжити заходів щодо попередження та припинення правопорушень [3].

Інакше законодавець вирішує питання про опір члену громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовцю. Так, у ч. 2 ст. 342 КК України визначено опір таким особам злочином, якщо протидія вчиняється виключно виконанню обов'язків щодо охорони громадського порядку. Коло таких обов'язків зазначене в спеціальних нормативних актах, до яких належать Закон України «Про міліцію» [3], Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. [4], а також у відповідних положеннях та інших нормативно-правових актах.

Згідно з п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26 червня 1992 р. № 8, під виконанням обов'язків щодо охорони громадського порядку слід розуміти несення постової чи патрульної служби, підтримання порядку під час демонстрацій, мітингів, інших масових заходів, ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха, дії щодо припинення або

запобігання порушенням громадського порядку, затримання порушника тощо [5, с. 218].

Проте якщо під охороною громадського порядку розуміють зумовлену закономірностями розвитку суспільства, здійснювану органами внутрішніх справ, іншими державними органами та громадськими організаціями за умов активної допомоги громадян систему організаційних, правових і виховних заходів, спрямованих на забезпечення дотримання правил, які регулюють відносини людей у сфері суспільно-політичного життя та побуту; профілактику й припинення порушень; притягнення винних у порушенні встановлених правил до відповідальності; захист прав і свобод громадян, інтересів держави, суспільства від злочинних та інших антисуспільних посягань, як зазначають М. І. Єропкін та Л. Л. Попов [6, с. 17–20], то діяльність члена громадського формування та військовослужбовця, як і працівника правоохоронного органу, спрямована на припинення порушень громадського порядку, також повинна перебувати під охороною закону, незалежно від того, чи потерпілий перебуває на чергуванні, чи діє з власної ініціативи.

На таке твердження наштовхують роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, який у п. 5 зазначеної Постанови передбачив, що в справах про злочини, передбачені ст. 189–1, 189–2, 189–4, 189–5, 190–1 (у редакції КК України 1960 р.), крім судді, військовослужбовця та члена громадського формування з охорони громадського порядку потерпілим у справах про ці злочини можуть бути також працівники правоохоронних органів. У таких випадках працівники правоохоронних органів та військовослужбовці можуть визнаватись потерпілими не тільки тоді, коли вони виконували свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, а й тоді, коли вони вжили зазначених заходів у межах своїх повноважень із власної ініціативи (припиняли правопорушення в неробочий час) [5, с. 217]. У Постанові безпосередньо про опір не йдеться. Названо кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за дії, які вчиняє винний проти потерпілого з огляду на виконання ним службових обов'язків. Водночас за опір настає кримінальна відповідальність, якщо його було вчинено «під час виконання службових обов'язків». Проте поняття «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» ширше від поняття «під час виконання службових обов'язків», оскільки передбачає випадки вчинення злочинних посягань не тільки в момент виконання потерпілим покладених на нього обов'язків, а й після їх виконання. Це дає змогу стверджувати, що перше поняття включає в себе друге. Тобто, визнаючи працівників правоохоронних органів і

військовослужбовців потерпілими від цих злочинів, логічним видається визнання цих осіб такими й від опору, але не тільки тоді, коли вони виконували свої обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі та коли здійснювали охорону правопорядку згідно зі своїми службовими обов'язками, за наказом чи розпорядженням, а й тоді, коли вони вжили зазначених заходів у межах своїх повноважень із власної ініціативи.

Подібні висновки існували в радянській літературі, у якій зазначено, що діяльність членів громадських формувань стосовно охорони громадського порядку не можна штучно обмежувати межами неробочого часу або тільки лише патрулюванням, чергуванням та участю в рейді [7, с. 9; 8, с. 452].

Іншу позицію обстоюють М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, на думку яких злочин, передбачений ст. 342, буде наявний у разі опору дружиннику чи військовослужбовцю як під час виконання покладених на них обов'язків, так і реалізації прав, наданих цим особам у межах виконання завдань [1, с. 948].

Акцентуючи увагу в ч. 1, ч. 2 ст. 342 КК України на виконанні потерпілими відповідних обов'язків, законодавець цим самим підкреслює, що в разі вжиття цими особами заходів щодо охорони правопорядку з власної ініціативи чи на прохання потерпілих вони реалізують своє право, а не виконують покладені на них обов'язки. Тобто йдеться про те, що будь-який громадянин може здійснювати діяльність щодо припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила злочин, ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха чи надавати допомогу в таких діях органам влади. Така поведінка особи буде правомірною й навіть корисною. Однак і тоді, коли громадянин не вчиняє зазначених суспільно корисних дій, його поведінка залишається правомірною. Тому чинна редакція цих норм не дає змоги розширено розуміти момент виконання обов'язків з охорони громадського порядку за винятком виконання таких обов'язків представником влади та працівником правоохоронного органу.

Подібну думку висловлює І. І. Давидович, яка вважає, що для того, щоб визнаватись потерпілим від опору, військовослужбовець має виконувати обов'язки щодо охорони громадського порядку в межах своїх службових повноважень за наказом чи розпорядженням (наприклад, якщо його залучено до виконання окремих завдань Служби правопорядку на підставі ст. 6 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України») [9, с. 53].

Крім того, науковець доводить, що весь комплекс дій щодо охорони громадського порядку неможливо закріпити в обов'язках члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону та військовослужбовця. Тому, на думку І. І. Давидович, будь-яке сприяння працівникам правоохоронних органів у виконанні їх службових обов'язків може розглядатись як діяльність членів громадських формувань і військовослужбовців відносно охорони громадського порядку. Ураховуючи це, науковець пропонує замінити в диспозиції ст. 342 КК України формулювання «охорона громадського порядку» на «сприяння працівникам правоохоронних органів у виконанні службових обов'язків», беручи за приклад подібне формулювання ст. 51 (1) чинного у Великій Британії Акта про поліцію 1964 р. У цій нормі йдеться про напад на констебля під час виконання ним обов'язку або на особу, «яка допомагає констеблю у виконанні його обов'язку» [9, с. 65].

Наведені ідеї не є послідовними, мають суперечливий характер, а тому заслуговують на критику. Так, спершу автор переконує, що відповідальність за чинення опору військовослужбовцю настає лише в разі залучення його спеціально для виконання обов'язків щодо охорони громадського порядку. Згодом доходить висновку, що військовослужбовець або член громадського формування може лише сприяти працівникам правоохоронних органів у виконанні їх службових обов'язків, і ця їх діяльність може розглядатись як така, що була пов'язана з охороною громадського порядку. Тобто з наведеного випливає, що невиконання своїх обов'язків членом громадського формування чи військовослужбовцем є вирішальним для визнання цих осіб потерпілими від такого злочину, як було встановлено вище, а виконання обов'язків працівниками правоохоронних органів.

Отже, згідно з чинною редакцією ст. 342 КК України, потерпілими від опору слід uważати представника влади, працівника правоохоронного органу, державного виконавця й уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, коли вони виконували свої службові обов'язки й застосовували заходи щодо охорони правопорядку за наказом чи розпорядженням, а члена громадського формування з охорони громадського порядку, державного кордону та військовослужбовця – під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. З огляду на це, наявне в зазначеній статті формулювання «під час виконання обов'язків» вказує на умови, у яких перебуває потерпілий на момент учинення злочину, тобто характеризує обстановку вчинення опору, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко та ін.] ; ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – [6-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрид. думка, 2009. – 1236 с.
2. Навроцький В. Злочини проти порядку управління : [лекції для студ. юрид. фак-тів] / В. Навроцький. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1997. – 40 с.
3. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20 ; 2010. – № 37. – Ст. 497.
4. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
5. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 черв. 1992 р. № 8 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973–2004 рр.). – Офіц. вид. – К., 2004. – 336 с.
6. Еропкин М. И. Административно-правовая охрана общественного порядка / М. И. Еропкин, Л. Л. Попов. – Л. : Лениздат, 1973. – 328 с.
7. Журавлев М. П. Ответственность за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников / [Журавлев М. П. и др.] ; под ред. М. И. Якубовича. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1965. – 32 с.
8. Васильев Н. В. Советское уголовное право. Особенная часть : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Н. В. Васильев, М. А. Гельфер. – М. : Юрид. лит., 1988. – 606 с.
9. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Давидович Ірина Ігорівна. – К., 2007. – 253 с.